

Sprawozdanie z działalności Ośrodka Badań nad Kulturą Ormiańską PAU w 2021 roku

Badania

W 2021 roku aktywność w zakresie prowadzenia zagranicznych kwerend archiwalnych była znacząco utrudniona w porównaniu do lat poprzednich ze względu na obostrzenia sanitarne związane z pandemią COVID-19. Mimo to pracownicy Ośrodka prowadzili badania archiwalne i pozyskiwali nowe źródła.

Dr Marcin Łukasz Majewski przeprowadził kwerendę w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, poszukując armeników w Archiwum Zamojskich, Archiwum Radziwiłłów oraz Archiwum Potockich (korespondencja Ormian z ważnymi osobistościami sceny politycznej Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, przywileje gmin ormiańskich, prowenty kościoła ormiańskiego w Horodence z końca XVIII wieku) i Metryce Koronnej (wpisy dotyczące Ormian zamojskich i kamienieckich z XVII i XVIII wieku), w Archiwum Państwowym w Przemyślu (jarosławskie księgi jarmarczne), w Archiwum Państwowym oraz Bibliotece Wojewódzkiej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie (akta Trybunału Zamojskiego z XVII i XVIII wieku, księgi exactorskie Zamościa z końca XVII i lat 30. XVIII wieku, księga podatkowa zamojska z lat 50. XVII wieku), w Archiwum Archidiecezjalnym w Lublinie (wstępne rozpoznania lubelskich ksiąg metrykalnych z XVI–XVIII wieku), w Archiwum Państwowym w Łodzi (listy Abgara Sołtana w Archiwum rodziny Bartoszewiczów); w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece im. Stefanyka we Lwowie (księga metrykalna parafii ormiańskiej w Zamościu z przełomu XVII i XVIII wieku, inwentarz kościoła ormiańskiego w Zamościu z XVIII wieku, księga handlowa spółki kupieckiej Nikorowiczów w Stambule z XVIII wieku, odpisy i regesty dotyczące spraw majątkowych Bernatowiczów z XVII i XVIII wieku, akta dotyczące Ormian lwowskich z XVI–XVIII wieku, spuścizna Teodora Torosiewicza, akta majątkowe Augustynowiczów, opis cudu w kościele ormiańskim w Mohylowie Podolskim z XVIII wieku, sumy kościoła ormiańskiego w Stanisławowie z XVIII wieku). Ponadto

uczestniczył w grancie badawczym Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Transfer kultury arabskiej w dziejach Polski”, realizowanym przez Wydział Orientalistyczny Uniwersytetu Warszawskiego.

Dr Franciszek Wasyl wykonał kwerendy drogą zleceń (m.in. we Lwowie pozyskał skany cyfrowe zespołu magistratu m. Stanisławowa). Zbierał materiały do pracy habilitacyjnej *Ormianie polscy i geografia ich osiedlenia* i do artykułu o garnarczach na Pokuciu w XVIII i XIX wieku. Ponadto zaprojektował rejestr elit urzędniczych w Kutach – głównym siedlisku Ormian na ziemiach dawnej Polski od przełomu XVIII i XIX wieku – na podstawie schematyzmów galicyjskich (wstępne efekty: https://mykutczenie.pl/index.php?title=Elity_urz%C4%99dnicze_w_Kutach) i prowadził zaprojektowaną przez siebie stronę internetową www.mykutczenie.pl, która stanowi genealogiczną bazę danych mieszkańców miasteczka od jego założenia w 1715 roku do przymusowego exodusu części ludności po 1945 roku. Na platformie tej znajdują się obecnie blisko 2 tysiące powiązanych na kształt sieci not genealogicznych. Zawierają one informacje o dacie urodzenia danej osoby, zawodzie, obrzędzie, koligacjach rodzinnych, przemieszczaniu się, okolicznościach śmierci, miejscu pochówku. Biogramom towarzyszą unikatowe fotografie oraz fragmenty dokumentów archiwalnych z zasobów publicznych i prywatnych. W 2021 roku baza danych wzbogaciła się o 536 metryk ślubów (rzymskokatolicka parafia w Kutach 1875–1941) oraz zakończono przepisywanie metryki chrztów tej samej parafii (3143 metryki). Udało się pozyskać informacje genealogiczne i materiały archiwalne ze źródeł prywatnych od Mateusza Neckera (z rodziny Kajetanowiczów), prof. Tadeusza Dubickiego, Beaty Zalewskiej, Jacka Tomaszewskiego, Agnieszki Hradyk, Czesława Ditricha, Piotra Kaczmarczyka (z rodziny Rudków), Elżbiety Lisowskiej, Sławomira Dzyducha, dr Anny Staszewskiej, Teresy Bublewicz, Michała Spólnickiego oraz Teresy Czeczko Della-Ratta (z Nowego Jorku). Dr Wasyl prowadzi także internetowy profil FB „MyKutczenie”, który skupia 148 obserwatorów, w większości potomków tamtejszych mieszkańców (<https://www.facebook.com/mykutczenie>).

Dr Tomasz Krzyżowski przeprowadził kwerendy archiwalne w Gdańsku (Archiwum parafii św. Piotra i Pawła, Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Archiwum Archidiecezji Gdańskiej, Archiwum Kurii Metropolitalnej), Gliwicach (Archiwum Diecezji Gliwickiej), Krakowie (Archiwum Kurii Metropolitalnej, Archiwum Narodowe, Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów, Archiwum Nauki PAN i PAU, Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne), w Toruniu (Oddział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika), w Wieliczce (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej), we Wrocławiu (Archiwum Archidiecezjalne, Archiwum Polskiego Towarzystwa

Ludoznawczego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich). Ponadto pozyskiwał metodą wywiadów relacje Ormian oraz osób związanych ze środowiskiem ormiańskim. Materiały archiwalne oraz wywiady stanowią podstawę źródłową do opracowania poświęconego Ormianom i Kościołowi ormiańskiemu w Polsce po roku 1945.

Ośrodek podjął też prace nad pozyskaniem i opracowaniem rękopiśmiennych ksiąg sądu prawa ormiańskiego jurydyki św. Jana za murami miasta Lwowa. Mieszkańcy tej jurydyki zostali w roku 1415 dekretem króla Władysława Jagiełły przeniesieni z prawa ruskiego na ormiańskie. Odtąd mieli własnego wójta (Ormianina) i sąd, złożony z dwóch ławników ormiańskich, dwóch polskich (tj. katolickich) i jednego ruskiego (tj. prawosławnego). Księgi sądowe jurydyki prowadzone były głównie w języku łańskim, czasem pojawiały się w nich wpisy kipczaackie, potem notariusze sądowi stosowali już język polski. Pierwsza zachowana księga rozpoczyna się w roku 1537, ostatnia znana kończy się na roku 1817, czyli sporo lat po likwidacji przez władze austriackie gminy i sądu ormiańskiego w samym mieście Lwowie. Księgi jurydyki świętojańskiej są bardzo cennym i nieprzebadanym źródłem do historii Ormian żyjących w innych warunkach społecznych, ekonomicznych i prawnych niż Ormianie lwowscy, wśród społeczności mieszanej etnicznie, ale spojonej prawem ormiańskim. Dziś księgi te są bardzo rozproszone. Poszczególne ich tomy znajdują się w różnych archiwach i bibliotekach w Polsce i na Ukrainie. Najstarszą posiada wrocławskie Ossolineum, kolejne przechowywane są w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, a jedna, z lat 1600–1605 – w Archiwum Państwowym w Przemyślu. Prace nad tym zagadnieniem będą kontynuowane.

Seminaria

Pierwsze w trybie stacjonarnym seminarium OBKOP w roku 2021, po dłuższej przerwie spowodowanej przez pandemię, odbyło się 25 czerwca. Prelegentami byli edytorzy kolejnego tomu *Pomników dziejowych polskich Ormian* – prof. Krzysztof Stopka i dr Marcin Łukasz Majewski. Zreferowali oni swe prace nad odczytem, translacją na współczesny język polski oraz krytycznym opracowaniem ważnego źródła do dziejów Ormian polskich, przechowywanego obecnie w bibliotece klasztoru mechtarystów w Wiedniu. Jest nim *Metryka katedry ormiańskiej we Lwowie za lata 1635–1732*, spisana w językach kipczaacko-ormiańskim, staropolskim i łańskim, która zawiera dane na temat chrztów, a niekiedy także ślubów i zgonów. W dyskusji poruszono różne aspekty potencjału badawczego, jaki oferuje to źródło w zakresie analiz obyczajowości, antropologii, genealogii, demografii

i migracji Ormian polskich, a także polskiego języka kresowego, stosunków etnicznych i procesów akulturacyjnych w dawnej Polsce.

Tematem seminarium 3 września był projekt encyklopedyczny, dedykowany dorobkowi kulturowemu Ormian polskich, którego kierownikiem jest Andrzej A. Zięba. Jest to obecnie zadanie główne środowiska armenologicznego w Polsce, obliczone na 5 lat. Ma skupić reprezentatywne grono specjalistów z różnych dziedzin, przede wszystkim historyków i językoznawców, ale także badaczy sztuki, literatury, folkloru, rzemiosła artystycznego, politologów i socjologów. Dyskusja dotyczyła struktury planowanej encyklopedii oraz potencjalnych jej współpracowników. Realizacja projektu odbyć się ma we współpracy zespołu Ośrodka Badań nad Kulturą Ormiańską z Fundacją Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich. Encyklopedia ukaże się w dwóch wersjach językowych: polskiej i angielskiej.

Prelegentem na seminarium 22 października był Wojciech Aleksander Siwek ze Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego, który zaprezentował swój projekt badawczy, poświęcony Ormianom w miastach prywatnych nowożytnej Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, ze szczególnym uwzględnieniem procesu akulturacji i asymilacji. Wystąpienie p. Siwka wywołało dyskusję na temat modeli integracji Ormian polskich w dawnej Polsce i jej różnych kontekstów społecznych, ekonomicznych, politycznych i rodzinnych.

W dniu 19 listopada prof. Ewa Siemienieć-Gołaś z Instytutu Orientalistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Rady Ośrodka, wygłosiła prelekcję na temat języka kipczackiego Ormian polskich i dorobku badawczego prof. Edwarda Tryjarskiego w tej dziedzinie. Omówiła dotychczasowe badania nad językiem kipczacko-ormiańskim, wspominając m. in. prace Ödöna Schütza, Timofieja Grunina, Jeana Deny'ego, Omelijana Pritsaka, Mariana Lewickiego, Ołeksandra Harkawca i ostatnio Nadejdy Chirli. Na tym tle nakreśliła znaczenie osiągnięć prof. Tryjarskiego, który językowi kipczacko-ormiańskiemu poświęcił wiele lat pracy i jest autorem fundamentalnych edycji, m.in. *Słownika ormiańsko-kipczackiego na podstawie trzech rękopisów ze zbiorów wiedeńskich* (1968), *Zapisów sądu duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625–1630 w języku ormiańsko-kipczackim* (2010) i *Zapisów sądu duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1564–1608 w języku ormiańsko-kipczackim* (2017). Artykuły profesora poświęcone temu zagadnieniu, opublikowane w przeszłości w wielu periodykach naukowych na świecie, zostały zebrane w tomie pt. *Armeno-Kipchak studies. Collected papers* (2017). Prof. Siemienieć-Gołaś poruszyła także temat postulatów badawczych, których jest wiele, gdyż po tym martwym dziś etnolekcie pozostała obfitość zabytków piśmienniczych w różnych domenach kultury: sakralnych, literackich, ekonomicznych, metrykalnych. Są to zarówno zabytki języka, jak też

zabytki unikatowej kultury etnicznej. Dyskusja nawiązywała do wątków poruszonych w prelekcji. Zebrani dzielili się swoimi refleksjami na temat tez badawczych prof. Tryjarskiego, dyskutowali o hipotezie Gerarda Clausona, odnoszącej się do etnogenezy kipczackojęzycznych Ormian, poruszyli problem dziedzictwa kulturowego, do którego przynajmniej się dziś nie tylko Polska, gdzie powstało piśmiennictwo kipczacko-ormiańskie, i nie tylko polscy Ormianie, potomkowie wspólnoty, która wspomnianym etnolektem na co dzień mówiła, posiłkowałą się nim jako medium komunikacyjnym w handlu orientalnym i dyplomacji, a co najważniejsze pisała od co najmniej XV aż do początków XVIII wieku. Kulturowe dziedzictwo polskich Ormian budzi zainteresowanie także w Turcji, Kazachstanie, Kirgistanie, czyli na niemal całym turekijskim obszarze językowym.

Na kolejnym seminarium, które odbyło się 17 grudnia, ksiądz Mirosław Cichoń, prefekt Wyższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Krakowskiej, przedstawił wyniki swych prac nad spuścizną homiletyczną przypisywaną św. Grzegorzowi Oświecicielowi Armenii, które są pokłosiem jego studiów w Rzymie i Eczmiadzynie, i stanowią temat doktoratu. Przedmiotem analizy księdza Cichonia jest zbiór kazań zatytułowanych *Yačaxapatum* (wymowa fonetyczna: Haczachapatum), spisanych w grabarzu. Pierwsze kopie rękopiśmienne zbioru pochodzą z VII wieku, z czasów katolikosa Komitasa. Część pierwsza zbioru zawiera siedem kazań o charakterze teologicznym, które dotyczą Trójcy św., stworzenia człowieka i jego przeznaczenia, relacji między naturą wiary a łaską. Część druga to kazania o tematyce ascetycznej (grzech, pokuta, błogosławieństwa, zmysły, pokusy). Część trzecia dotyczy kwestii eschatologicznych (śmierć, zbawienie, potępienie, eucharystia, rola świętych). Część czwarta to podsumowanie tematów omawianych w kazaniach. Kazanie 23. ma szczególny charakter, gdyż jest to jakby reguła monastyczna. Prelegent przedstawił efekty filologicznej analizy tekstów oraz hipotezy co do ich autorstwa i datacji. Przebadął większość z 20 manuskryptów, które się zachowały w Matenadaranie (9), w zbiorach klasztoru mechtarystów w Wenecji (4), a także w bibliotekach klasztoru św. Jakuba w Jerozolimie i uniwersytetu w Princeton, Bodleian Library i Bibliothèque nationale de France. Kazania z tego zbioru cytuje Grzegorz z Nareku, prawdopodobnie o nich pisał Grigor Magistros, a także Grigor Sarkawag. O czasie powstania zbioru można domniemywać z analizy cytowanych w nim pism. Autor kazań najczęściej przywołuje Biblię w pierwszej redakcji ormiańskiej, a także autorytety Kościoła syryjskiego. Również terminy, sformułowania i dogmaty teologiczne pozwalają umiejscowić *Yačaxapatum* w czasie. Powstał on zapewne po sformułowaniu dogmatu o Trójcy Świętej (381), a przed sporami chrystologicznymi (431). Nie wszystkie kazania musiały powstać w tym samym okresie, zwłaszcza 23. kazanie sprawia wrażenie

późniejszego dodatku. Co do adresatów kazań, w nauce panują różne opinie. Jedni badacze opowiadają się za nowicjuszami zakonnymi, inni zwracają uwagę na misyjny aspekt kazań, co sugeruje, że mogły być pouczeniem dla misjonarzy. Co do autora, odrzuca się przekaz zawarty w rękopiśmiennych kopiach zbioru, że napisał je św. Grzegorz, stawiane są zaś hipotezy, że autorem mógł być Mesrop Masztoc albo anonimowy pisarz, działający pomiędzy V a VII wiekiem, święty znawca Pisma Świętego oraz dzieł teologów syryjskich. Niewykluczone, że oryginalny tekst autorski podlegał późniejszym redakcjom i w tej już wyłącznie formie jest dziś znany. O funkcjonowaniu *Yačaxapatum* nie ma wielu danych. Edycji zbioru dokonano w 1894 roku (Eczmiadzyn), a po raz kolejny w wieku XX podjęli się jej mechtaryści. Istnieją dziś tłumaczenia na języki: niemiecki, rosyjski i współczesny ormiański, zapowiadany jest druk tłumaczenia angielskiego.

Wydawnictwa

W roku 2021 ukazał się kolejny rocznik czasopisma „Lehahayer” (8, ss. 261), poświęconego dziejom i kulturze Ormian polskich. Tom zredagował Andrzej A. Zięba. Zawiera następujące teksty:

Marcin Łukasz Majewski, *Karta ze stosunków rodzinnych Ormian zamojskich: sprawa morderstwa Heleny Kisterowiczowej (1680)*

Monika Agopsowicz, *Ormianie kamieniecy w ostatniej ćwierci XVII wieku – uzupełnienie spisu imiennego na podstawie kolejnych źródeł*

Maksym Potapenko, *Ormianie Mohylewa Podolskiego pod koniec XVIII i w połowie XIX wieku (na podstawie badań statystycznych ludności)*

Ewa Grin-Piszczek, *Z materiałów źródłowych do dziejów Ormian w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu: biskupa Franciszka Ksawerego Zachariasiewicza wypisy i szkice do „Wiadomości o Ormianach w Polsce”*

Marek Miławicki OP, *Przyczynek do ormiańsko-polskiego rodowodu Ajwazowskich: list arcybiskupa Gabriela Ajwazowskiego do ojca Sadoka Barqca*

Stefania Krzysztofowicz-Kozakowska, *Raumkunst autorstwa Teodora Axentowicza*

Grzegorz Pełczyński, *Grisza Aszwajanc i inni Ormianie w trylogii ukraińskiej Józefa Łobodowskiego*

Tomasz Krzyżowski, *Jan Hasso Agopsowicz (1915–1982) – Ormianin, bibliofil, twórca ekslibrisów*

Andrzej Pisowicz, *Tajemniczy napis z obrazu Matki Boskiej Ormiańskiej w Kamieńcu Podolskim*

Kazimierz M. Pudło, *Refleksje o Ormianach polskich na marginesie pracy „Ormiańska Polska”*

Jakub Osiecki, *Omówienie wybranych anglojęzycznych publikacji armenistycznych z roku 2020*

Andrzej A. Zięba, *Konferencja naukowa on-line „Axentowicz. Kraków. Armenia”, 30 listopada 2020*

Jako tom czwarty serii Biblioteka „Lehahayer” ukazało się ważne źródło do dziejów Armenii – *Historia Armenii* Mojżesza Chorenacego. Tłumaczenia dokonał dr Stanisław Ulaszek, przypisami, komentarzami, wstępem i indeksami opatrzył prof. Andrzej Pisowicz. Publikację tomu ułatwiła hojna dotacja pana Zbigniewa Manugiewicza, członka Rady OBKOP. Tak jak tomy poprzednie, także i ten został wydany przez Księgarnię Akademicką w Krakowie.

Pod patronatem Ośrodka Badań nad Kulturą Ormiańską w Polsce ukazała się też w wydawnictwie Brill Ferdinand Schöningh przygotowywana od roku 2020 praca Franciszka Wasyla pt. *Armenians in Old Poland and Austrian Galicia. A Demographic and Historical Study*.

Pracownicy Ośrodka wnieśli walny wkład w zbiorową monografię, wydaną staraniem Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, pod tytułem *Niewiasty z pastorałami. Portrety księń klasztoru benedyktynek ormiańskich we Lwowie: historia, konteksty, konserwacja*. Tom ten jest pokłosiem prac restauracyjnych nad portretami księń, które zostały wykonane w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ukazuje się pod redakcją Andrzeja A. Zięby. Zawiera następujące teksty:

Andrzej A. Zięba, Joanna Sławińska, *Biogramy założycielki i księń benedyktynek ormiańskich we Lwowie*

Joanna Sławińska, *Portrety księń benedyktynek ormiańskich ze Lwowa na tle historii klasztoru*

Tomasz Krzyżowski, *Ze Lwowa na Śląsk Dolny: wojenne i powojenne losy benedyktynek ormiańskich*

Andrzej A. Zięba, *Mniszki św. Rypsymy i benedyktyнки ormiańskie – fenomen pobożności etnicznej*

Monika Agopsowicz, Tomasz Krzyżowski, Marcin Łukasz Majewski, Marek Stasiowski, Andrzej A. Zięba, *Ormiańskie benedyktyнки w świetle dokumentów historycznych (wybór)*

Jolanta Pollesch, *Stan badań nad techniką, technologią oraz konserwacją portretów*

Marcin Łukasz Majewski i Andrzej A. Zięba ukończyli przygotowanie do druku edycji instruktarza celnego Daniela Zarugowicza (1691/1692), który ukaże się w 2022 roku jako kolejny tom serii Biblioteka „Lehahayer”.

Publikacje etatowych pracowników Ośrodka w czasopismach:

- T. Krzyżowski, *Ksiądz dr Józef Depowski (1879–1939) – kapłan lwowskiej archidiecezji ormiańskiej, nauczyciel, wychowawca i społecznik*, „Resovia Sacra”, 27, 2020, s. 343–370
- T. Krzyżowski, *Ksiądz Adam Bogdanowicz (1898–1941) we wspomnieniach Marii Kapri (1894–1985)*, „Nasza Przeszłość”, 135, 2021, s. 233–303
- T. Krzyżowski, *Przyjaciel Ormian polskich – Janusz Saryusz Kamocki (1927–2021)*, „Awedis”, 49, 2021, s. 10–11
- J. Osiecki, *Armenian Church in Soviet Armenia. Brief summary*, „Journal of the Society for Armenian Studies”, 27, 2021, s. 245–250
- J. Osiecki, *Arcach. Kilka uwag o genezie konfliktu*, „Przegląd Wschodni”, 62, 2021, s. 275–289
- M. Ł. Majewski, *Ormianie w procesie przepływu kultury Orientu muzułmańskiego do dawnej Rzeczypospolitej [w:] Ogniwa transferu. O roli pośredników między kulturą arabską a polską*, 2, red. A. S. Nalborczyk, M. Switat, Warszawa 2019 (druk 2021), s. 55–170

Udział w konferencjach naukowych

Dr Jakub Osiecki uczestniczył w konferencjach on-line: 1) Association Internationale des Etudes Arméniennes General Congress, Martin Luter University, Halle–Wittenberg, 2–4 września (referat pod tytułem *The Armenian Church Property Seized in Soviet Russia after October Revolution. The Case of the Armenian Chalice Veil from Surb Karapet Monastery (Muş) found in Poland*), 2) University of Berkeley Armenian Studies Program, 17 listopada (referat pod tytułem *Destroying the Church and Religion: The Soviets and the Armenian Church*).

Współpraca

Dnia 22 sierpnia zmarł w Stanach Zjednoczonych profesor George Bournoutian, członek Rady Ośrodka Badań nad Kulturą Ormiańską w Polsce. Łączyła nas z nim kilkuletnia współpraca, rozpoczęta jeszcze w 2018 roku, gdy wziął udział w Krakowie w konferencji pt. „Polscy Ormianie w drodze do niepodległej Polski”. Profesor, wraz z małżonką (historykiem Kościoła ormiańskiego), był naszym gościem podczas inauguracji prac Ośrodka i doradcą w prowadzonych przez nas projektach badawczych. Wspólnie planowaliśmy dalszą współpracę.

Ośrodek podtrzymywał też współpracę z członkami swej Rady. Naszymi działaniami interesowali się i wspomagali je radami lub współuczestniczyli w nich zwłaszcza: prof. Andrzej Pisowicz (Kraków), prof. Lidia Matynian

(Kraków), prof. Ewa Siemieniec-Gołaś (Kraków), pani Monika Agopsowicz (Sulejówek–Warszawa), prof. Claude Mutaftian (Paryż), pan Armen Checzojan (Mińsk–Moskwa–Erewań), ks. prof. Józef Naumowicz (Warszawa), prof. Ara Sayegh (Wrocław), pan Zbigniew Manugiewicz (Jelenia Góra). Oczywiście, stale uczestniczy w pracach Ośrodka przewodniczący Rady, prof. Krzysztof Stopka.

Swą roboczą współpracę z Ośrodkiem przy konkretnych projektach kontynuowali lub podjęli: były ambasador Armenii w Polsce dr Edgar Ghazaryan (Erywań), filolog Hripsime Mamikonyan (Malta), teolog dr Gevorg Kazaryan (Uniwersytet w Atenach), historyk dr Maksym Potapenko (Uniwersytet w Niżynie, Ukraina), sławista dr Stanisław Ułaszek (Gdańsk), historyk dr Andrzej Gliński (Wrocław), historyk o. Marek Miławicki OP (Dominikański Instytut Historyczny), historyk sztuki dr Stefania Krzysztofowicz-Kozakowska (Kraków), historyk Ewa Grin-Piszczek (Archiwum w Przemyśle), socjolog i etnolog prof. Grzegorz Pełczyński (Uniwersytet Wrocławski), socjolog dr Kazimierz M. Pudło (Wrocław), pan Vigen Yeremyan (Praga–Kraków), oraz pracownicy Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego: Jolanta Pollesch, Joanna Sławińska, Jacek Karmański, Marcin Banaś. Nawiązaliśmy też współpracę z prof. Candanem Bademem, badaczem tureckim pracującym w zakresie historii Armenii w XX wieku, represjonowanym w Turcji i w związku z tym przebywającym na różnych uniwersytetach europejskich w ramach międzynarodowego programu „Scholars at Risk” (SAR).

Od 20 do 27 września 2021 roku dr Jakub Osiecki, pracownik Ośrodka, przeprowadził w Erywaniu serię rozmów z przedstawicielami instytucji naukowych i rządowych Armenii. Ich celem było zainicjowanie lub utrwalenie współpracy z Narodowym Archiwum Armenii (Հայաստանի ազգային արխիվ), Muzeum Rękopisów im. Mesropa Masztoca i Instytutem Badawczym „Metanadaran” («Մետանարան» Մետրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական Ինստիտուտ), Ministerstwem Edukacji, Nauki, Kultury i Sportu Republiki Armenii (Կրթություն, գիտություն, մշակույթի և սպորտի նախարարություն), a także z Biblioteką Narodową i Biblioteką oraz Muzeum Katolikosatu. W organizację spotkań z tymi partnerami włączyła się Ambasada RP w Erywaniu, co okazało się znaczącym wsparciem naszych działań. Rozmowy z dr. Grigorem Arszakjanem, dyrektorem Narodowego Archiwum Armenii, były kontynuacją konsultacji z 2019 roku, które nie zostały wtedy zakończone – jak planowano – podpisaniem umowy, ze względu na wojnę o Arcach i ograniczenia epidemiologiczne związane z pandemią. Podczas spotkania przekazane zostały najnowsze publikacje Ośrodka i nakreślone nasze potrzeby w kontekście badań nad relacjami polsko-ormiańskimi. Dyrektor Arszakjan podjął propozycję podpisania dwustronnego porozumienia, którego celem ma być wymiana pracowników,

organizacja wyjazdów badawczych, a przede wszystkim kopiowanie i digitalizowanie dokumentów posiadanych przez archiwum. W Departamencie ds. Stosunków Międzynarodowych i Diaspory przyjął dr. Osieckiego dyrektor Arkadij Papojan. W rozmowach uczestniczyła również p. Marianna Karakejan z Ambasady RP w Erywaniu. Był to pierwszy kontakt naszego Ośrodka z przedstawicielami ministerstwa. Zaprezentowana została bieżąca działalność Ośrodka, a także przekazane zostały publikacje angielskojęzyczne pracowników OBKOP. Arkadij Papojan wsparł propozycję udziału Ośrodka w programie ministerialnym, dedykowanym instytutom armenistycznym z Europy. Z Matenadaranem relacje naszego środowiska trwają od lat. Prof. Wahan Ter Ghewondjan, dyrektor Matenadaranu, już na wstępie rozmowy podziękował za dotychczasową współpracę i przesyłanie czasopisma „Lehahayer”. Na ręce naszego przedstawiciela przekazał najnowsze wydawnictwa Matenadaranu, w tym ostatnie numery czasopisma „Matenadaran Banber”. Dr Osiecki spotkał się także z dyrektorem Biblioteki Katolikosatu Eczmiadzyńskiego, o. Ter Araratem, oraz dyrektorem Muzeum Ludobójstwa Ormian, prof. Harutiunem Marutianem.

Ośrodek nadal współpracował z Fundacją Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, uczestnicząc zwłaszcza w kontynuacji projektu edytorskiego pod tytułem *Pomniki dziejowe Ormian polskich* (grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki), w ramach którego do druku przygotowywane były kolejne trzy tomy (*Zapiski podróże Symeona Lehacego*, *Chronologia, czyli roczniki kościelne* Stefana Roszki i *Podróż do Polski i innych krajów, w których żyją wygnańcy z miasta Ani* Minas Bższkianca). W pracach tych uczestniczyli: Tatevik Sargsyan, Hripsime Mamikonyan, Krzysztof Stopka, Andrzej Pisowicz, Andrzej A. Zięba. Ponadto pracownicy Ośrodka uczestniczyli w nowym projekcie Fundacji związanym z konserwacją i badaniami nad portretami księży benedyktynek ormiańskich (odczyt na wernisażu wystawy w Muzeum Archidiecezjalnym w Warszawie i przygotowywanie publikacji – Andrzej A. Zięba). Dr Krzyżowski przygotował 8 tekstów naukowych do wydawanego przez Fundację *Kalendarza Ormian polskich* na rok 2021.

Ośrodek nawiązał współpracę z redakcją *Polskiego słownika biograficznego*, oferując przygotowanie życiorysów Ormian polskich. W roku 2021 powstały życiorysy: Franciszka, Emila i Mikołaja Torosiewiczów (autorstwa Franciszka Wasyla), Włodzimierza Ter Gazarowa, Józefa i Teodora Torosiewiczów (autorstwa Andrzeja A. Zięby) oraz arcybiskupa Mikołaja Torosowicza (autorstwa Krzysztofa Stopki).

Współpraca z Instytutem Piramowicza we Wrocławiu polegała na współuczestnictwie dr. Wasyla w produkcji filmu dokumentalnego pt.: *Ormianie we Wrocławiu* (<https://www.facebook.com/instytutpiramowicza/videos/>

1025060018249455) oraz w przygotowaniu wystawy „Ormianin to dwa razy Polak” i wygłoszeniu odczytów podczas jej wernisażu przez dr. Wasylą i dr. Krzyżowskiego (październik).

Nagrody

W 2021 roku w XXVIII edycji konkursu „Przeglądu Wschodniego” na najlepszą książkę roku 2020 kapituła, w której skład wchodziły wybitni historycy polscy, przyznała nagrodę w kategorii „Dzieła krajowe” pracownikowi Ośrodka Badań nad Kulturą Ormiańską w Polsce, Tomaszowi Krzyżowskiemu. Nagrodzona praca nosi tytuł *Archidiecezja lwowska obrządku ormiańskokatolickiego w latach 1902–1938*, a ukazała się nakładem OBKOP w krakowskim wydawnictwie naukowym Księgarnia Akademicka.

Upowszechnianie nauki

Warszawskie Radio Wnet poświęciło dzień 10 lutego tematyce ormiańskiej. W audycjach tych z dziennikarzami radia rozmawiali kolejno prof. Krzysztof Stopka i Andrzej Zięba.

W ramach serii odczytowej pt. „Moja Armenia, moi Ormianie”, rozpoczętej w 2020 roku, odbyły się kolejne prelekcje i spotkania:

25 stycznia – Witold Repetowicz, analityk zagadnień bezpieczeństwa oraz przemian demograficznych i politycznych na Bliskim Wschodzie, mówił o konfliktach w Arcach;

22 lutego – Jadwiga Nowakowska, dziennikarka i reżyserka filmów dokumentalnych, w tym filmu pt. *Kraj wojny i marzeń* o ludziach Arcachu, od lat żyjących w poczuciu zagrożenia, wspominała lata 2014–2017, spędzone w Armenii w charakterze małżonki ówczesnego ambasadora Polski;

29 marca – były ambasador Polski w Erywanii, dr Tomasz Knothe, oraz jego małżonka Anna Maria Knothe, dawniej wykładowczyni języka polskiego na Erywańskim Uniwersytecie Językowym im. Briusowa, opowiedzieli o swych doświadczeniach i refleksjach z pobytu w Armenii w latach 2004–2009;

26 kwietnia – prof. Candan Badem przedstawił swoje spotkania z Armenią i jej historią;

31 maja – o swych tradycjach rodzinnych, edukacji ormiańskiej i pracy w społeczności Ormian polskich opowiadał ksiądz wardapet Tadeusz Isakowicz-Zaleski, w latach 2002–2009 duszpasterz Ormian w Polsce Południowej, od roku 2009 do 2017 proboszcz ormiańskokatolickiej parafii południowej pw. św. Grzegorza Oświeciciela Armenii z siedzibą w Gliwicach,

w latach 2009–2014 przedstawiciel mniejszości ormiańskiej w Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych;

28 czerwca – dr Vahram Mkhitaryan, reżyser, wykładowca Międzywydziałowego Studium Fotografii Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku, mówił o swych związkach z kulturą Armenii i doświadczeniach Ormianina, który osiadł i pracuje twórczo w Polsce;

27 września Ośrodek wyemitował archiwalną rozmowę z prof. Georgem Bournoutianem, nagrany dwa lata wcześniej przez dr. Osieckiego i do tej pory nieprezentowaną, w której opowiadał on o swym życiu i związkach – nie tylko z Armenią, ale też z Polską, ojczyzną jego matki.

Prace organizacyjne

W ramach kontynuacji prac nad organizacją Ośrodka w roku 2021 przeprowadzone zostały następujące zadania: rozbudowa biblioteki (zakup 158 książek, sporządzenie katalogu komputerowego ok. 500 woluminów – wykonał Tomasz Krzyżowski przy współpracy Jakuba Osieckiego); rozbudowa infrastruktury technicznej (sieć komputerowa, aparatura do prezentacji); wykonanie galerii portretów Ormian i Ormianek polskich.

Opracował dyrektor OBKOP
dr hab. Andrzej A. Zięba